

Inhoud

9	Aardappels
11	Stampot en schillen
16	Brood en water
20	Hout en melk
24	Fietsen en lopen
26	Tobben
28	Oplossing
31	Mag
33	Amsterdam
36	Logeren bij een vreemde
38	Hoe verder
41	Naar de boot
44	De Ruyterkade
47	Kaartje
50	De Jan Nieveen
52	1 ^e Kajuit
56	IJsselmeer
60	Mevrouw K
62	Nacht
65	Eten
69	Pastorie
71	Bedelen
75	Voedseltransport
80	Broer
85	Hongergasten
88	Kinderopvang
91	Feestdagen
94	Oorlogsoudejaar
98	Verrassing
102	Hongertocht
106	Het noorden
111	Terug
115	8 januari

117	9 januari
122	Groningen IV
127	11 januari
130	Verhuizing
134	Bok
138	Mislukt
141	Bezuidenhout
145	Wilhelmina
148	Zuivelfabriek
153	Inkwartiering
157	Vijand in huis
161	Vrij
166	Brief
171	Hoe ging het verder?
175	Nawoord

Aardappels

'Ssssj... sj... Schw... Schweinhunde. Schwunheinde. Hundschweine.'

Jan probeert in zijn hoofd de variaties op de Schweinhunde uit, waarbij je hard moet sissen om het agressief te laten klinken. Het Duits moet door je op elkaar geklemde kaken naar buiten spuiten, een kleine privéboom die eerst fluit, dan giert en dan explodeert.

De zinken teil piept schrill over de klinkers. Jan sleept zijn vracht aan een van de hengsels, dragen lukt hem even niet meer. Zijn armen branden alsof ze eraf gaan vallen. Maar hij houdt tevreden zijn buit in het oog: aardappels, vers gerooid uit zijn Haagse schooltuin. Nu snel naar Voorburg. Hij verheugt zich op de puree die moeder ervan gaat maken, hij stelt zich de gekookte halve aardappels met een beetje zout voor en zijn maag begint te knagen. En vooral verheugt hij zich op moeders gezicht en op zijn beloning: 'Goed gedaan, mijn oudste zoon.'

'Heb jij aardappels! Mag ik er een?'

O nee, niet weer. Oppassen nu. Dit is hem onderweg al vier keer overkomen. Zoveel hongerige mensen zwerven over straat, op zoek naar iets eetbaars. Mensen zo oud als opa en oma, en kinderen jonger dan hijzelf. Wie nu weer? Hij kijkt om.

Een meisje steekt haar hand uit. Een smalle pols uit een te korte jasmouw. Blote knieën net als Jan, schoenen met kapotte naden waardoor de neuzen openstaan.

'Eéntje maar?'

Jan staat stil. Hij schudt zijn pijnlijke schouders los en strekt zijn rug. De lichte ogen van het meisje staren van zijn teil naar zijn gezicht. Wat een mager scharminkel. Meteen weet hij dat hij nu overstag gaat; drie middelgrote aardappels haalt hij van zijn voorraadjie af.

'Kan je moeder nog koken? Hebben jullie brandstof?' vraagt

hij voor de zekerheid. Als ze die aardappels niet kunnen klaarmaken, is het toch verspild.

'Jawel, ik zoek nog wel wat,' zegt het meisje gejaagd. Ze grist de aardappels zo snel uit zijn hand dat hij zich toch niet meer had kunnen bedenken. Hij hoopt dat het haar helpt. Even maar... dat ze één goede dag heeft. Dat zij ook haar moeder kan helpen.

Jan begint weer te slepen. De volgende moet hij echt niet meer aankijken! Ook geen antwoord meer geven, alleen maar doorsjouwen, zo snel mogelijk naar huis.

Er staat een harde wind. Gelukkig is het niet zo koud. Het is dinsdag 7 november 1944.

Stamppot en schillen

'Wat krijgen we?' vraagt een vrouw met een zwaar Haags accent. Jan loopt een stukje de rij uit. Niet te ver, want straks is hij zijn plek kwijt. Het is gek: iedereen is uitgeput en slap, maar als er eten in de buurt is knokken mensen alsof ze hun energie van vroeger nog hebben.

'Ik zie niks,' zegt hij. 'En ik ruik eigenlijk ook niks,' en hij lacht over zijn schouder naar de vrouw achter hem.

Om hen heen wordt schamper gegrinnikt. 'D'r zit ook weer niks in! Het wordt elke dag wateriger.'

'Alles schuift op naar de waterkant: stamppot is zo waterig als soep en soep is net afwaswater.' Er wordt weer gelachen. Tegelijk staan mensen ongedurig met hun voeten te stampen.

'Een vleessmaakje heb ik al in geen maanden meer geproefd. En dan soms zo'n snertstukje brood. Je ken net zo goed thuis blijven eigenlijk.'

Maar iedereen houdt angstvallig zijn plaats in de gaten. Langzaam schuift de magere menigte naar voren, elk met zijn pan en een theedoek. Bij de gaarkeuken kun je elke dag nog wel wat krijgen. Je moet er uren voor in de rij staan. Dat kan Jan mooi doen, als moeder thuis bij de kleintjes blijft. Vroeger deed hij boodschappen, dit is bijna hetzelfde.

Het uitdeelpunt van de gaarkeuken nadert en een weeïge koollucht walmt naar buiten. Gisteren ook al... Als het maar warm is, als het maar warm blijft op de terugweg.

Twee grote pollepels stamppot kwakken in Jans pan, de grootste die moeder heeft. Het lijkt maar een klein laagje op de bodem. 'Ah, mevrouw...' zegt hij smekend. Het is geen goed gevoel, maar hij weet inmiddels precies hoe hij nog wat meer kan krijgen. 'We zijn thuis met z'n zessen!'

'Ja, denk je dat die andere mensen geen familie hebben? Loop nou maar door. Morgen misschien.'

'Ze zijn allemaal jonger dan ik mevrouw, mijn broertje is

tweeëneenhalf, dan heb ik nog een zusje van ruim een jaar en we hebben een baby van een half jaar. En mijn ouders en ik, mijn moeder moet ook sterk blijven voor de baby... alstublieft!

'Is je vader nog thuis?' vraagt de vrouw. Jan knikt.

'Goed van hem,' zegt ze. Haar ogen schieten even naar de beide anderen die de slappe stampot staan op te scheppen. Die zijn met hun eigen rij bezig. Snel slaat ze nog twee lepels in Jans pan uit. 'Nou doorlopen, meer kan ik echt niet voor je doen. Volgende!'

Jan doet de deksel op de grijze emaille pan en knoopt de doek eromheen. Gelukt! Zijn hart bonst van opluchting. Maar erg warm voelt de pan niet aan. Daar zullen we niet veel aan hebben – als ik nou eens één keer met iets fatsoenlijks thuis kon komen, piekert hij. Moeder heeft nog bonnen zat, maar je krijgt er bijna niks meer voor. Alles is op, elke dag opper. Als het maar warm is. Als er maar iets in je maag zit tegen dat pijnlijke gevoel. Tegen de tijd dat hij thuiskomt, is de pan meestal lauw. Alles wordt meteen opgegeten en Pieter mag met zijn vinger de pan uitlikken. Dan is het weer wachten tot de volgende dag.

De schillen! Vergeet hij helemaal de schillen. Stom, had ik eerst moeten doen, denkt hij. Nu wordt die stampot koud. Maar ik moet schillen halen, anders morgen geen melk.

Aan de zijdeur van het gebouw staan de afvaltonnen van de gaarkeuken. Er zwemt een hele groep kinderen omheen. Een van de koks staat binnen in een gamel te roeren.

'Meneer!' roept Jan door de open deur. 'Heeft u nog schillen?'

'Niks eetbaars, jongen. Je kan er nog geen soep van koken. Daar zou ik je moeder maar niet mee vervelen.'

'Nee, niet om zelf op te eten. Maar ik doe er wat anders mee.'

De man lacht schamper. 'Het fikt heus niet hoor, ook niet als je ze vier dagen laat drogen. Het gaat alleen maar rotten en meuren. 't Is niks voor een noedkachtje.'

'Dat hoeft ook niet. Ik eh, ik heb nog een konijn!' verzint Jan ter plekke. Stom, dat gelooft natuurlijk niemand. Wie nu nog een konijn heeft kan erom beroofd worden.

'Lekker voor de Kerst,' zucht de man. 'En dan heb je nog een bontje voor je moeder ook. Hoewel, je ken 'm beter kleintjes laten maken. Hebbie er meer an.' Hij wijst naar een berg zanderig afval. 'Heb je iets om het in te doen?'

Ja, dat oude laken. Speciaal meegenomen voor de schillen. Jan schept het met zijn handen helemaal vol en knoopt het aan de vier punten dicht. Zo, die buit is ook weer binnen.

'Ken je die mop,' zegt de kok. 'Mag ik mijn schillen op uw bordje leggen?'

Jan kijkt hem vragend aan.

'Mag ik mijn billen op uw schortje leggen?' De kok schatert.

'Omdraaien, dat doe ik ook altijd,' zegt Jan lachend.

'Weet je nog een goeie?'

'Ja, moet u horen. In sociëteit 'De Witte' aan het Plein zitten een paar stamgasten te drinken. Vertelt er een dat die dag weer een mijn ontploft was. Zegt een ander: hè, wat een teleurstelling. Ik hoopte dat het Plein ontmoft was.'

De kok zwaait met zijn pollepel. 'Zo is het! Het miechelt daar van de moffen en moffenmatten!'

'Ik heb een mooie bedacht voor onze bevrijders,' zegt Jan trots. 'Billereeters.'

'Hoe bedoel je?'

'Nou, die heten in het Engels toch Liberators. En als je dat dan zo uitspreekt met wat letters omgedraaid, krijg je billereeters. Goed hè?'

'Ja, moet je wel eerst Engels kennen. Maar goed, hij is goed.'

De kok neemt Jan onderzoekend op.

'Zeker lang op school gezeten?'

'Tot september. Toen ging m'n school dicht. Maar ik kreeg wel een diploma.'

'Da's dan een mazzeltje van die rotoorlog. Toen ik in de 4e

van school ging kreeg ik niks. Ik ging meteen met m'n moeder mee werken. Negen jaar was ik.'

'Wat deden jullie dan?'

'M'n moeder stond ook in de keuken, van een heel sjiek hotel. Hotel De Sindes, ken je dat?'

Des Indes, natuurlijk. Het mooiste hotel ter wereld. Het hoofdkwartier van de Duitsers in Den Haag. Als heel klein jongetje was Jan er eens geweest met zijn eigen vader, die in Den Haag woont.

'Nou zitten die rotmoffen erin. Maar goed, ik kwam er vaak als kind. En dan deed ik klusjes, zodat ze sneller opschoot. Of ik mocht borden wassen, in een speciale spoelkeuken. Wat ze daar een eten hadden... ik droom er wel eens van. Als ik hier eens één dagje kon koken met wat ze daar allemaal weggoiden.'

'Ik wil het niet horen,' lacht Jan. 'Mijn moeder zit thuis af en toe over recepten te praten. Je ruikt het gebraden vlees. Je hoort het spetteren in de pan. Het water loopt je in de mond. Maar je schiet er niks mee op want uiteindelijk is er helemaal geen vlees.'

Hij steekt zijn hand op. 'Ik moet weer verder, want mijn pan koelt af.'

De theedoek met de pan hangt aan het ene handvat van zijn stuur, het dichtgeknoopte laken met de schillen aan het andere. Een beetje slingerend fietst Jan weg. Hoe zou moeder die vier pollepels stampot gaan verdelen... Een voor haarzelf, want zij geeft borstvoeding. Een voor vader Sijb, want dat is een forse vent. Twee over voor drie kinderen. Pieter en Margrietje samen één lepel, die zijn nog zo klein, en Geerte eet nog geen vast voedsel – zou hij een hele krijgen?

Hij voelt zich ineens wee van die geuren bij de gaarkeuken en het denken aan die pollepel. Ik stap af en drink die hele pan leeg, fantaseert hij. Ik zeg wel tegen moeder dat alles op was.

Maar hij heeft nog heel wat zelfbeheersing in voorraad. Hij komt thuis voordat de pan helemaal koud is. Nu hoeft moeder geen kostbaar hout in het noedkacheltje te verspillen.

Brood en water

Jan wordt wakker van de kou. Hij trekt in bed zijn sokken aan, schiet dan snel in zijn kleren en kijkt naar buiten. Er staan krullerige ijsbloemen op de ramen, waar hij vroeger blij mee was geweest. Heerlijk schaatsen, Pietertje meenemen op de slee, een beetje glijden op een ijsbaantje! Maar daar heeft hij vandaag geen tijd voor. Hout moet hij hebben, want het noodkacheltje moet branden.

'Jan, kom je eten?'

Eten? Jan stormt de trap af. Moeder staat met een trots gezicht in de keuken. Binnen zit vader Sijb al aan tafel met Geerte op de arm. Pieter zit op een hoge keukenstoel met een kussen, Margrietje in de kinderstoel in een tuigje ernaast. De tafel is keurig gedekt en op elk schoteltje ligt een halve boterham.

'Moeder, hoe kom je aan dat brood?'

'Mij lukt ook wel eens wat,' zegt moeder tevreden.

'Ga nu zitten, want we willen eten,' zegt vader. 'Laat ons bidden.'

O ja, bidden. Er zijn nog steeds momenten dat hij dat vergeet, ook al woont vader Sijb nu al vijf jaar bij moeder en hem. Op school wordt ook gebeden, maar Jan vindt het maar een toneelstukje waar hij aan mee moet doen.

Vader bidt:

Onze Vader Die in de Hemelen zijt,

Uw Naam worde geheiligd;

Uw Koninkrijk kome;

Uw wil geschiede,

gelijk in de Hemel alzo ook op de aarde.

Geef ons heden ons dagelijks brood;

en vergeef ons onze schulden,

gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren;

en leid ons niet in verzoeking,

*maar verlos ons van den Boze.
Want van U is het Koninkrijk
en de kracht en de heerlijkheid
tot in eeuwigheid.
Amen.*

Vandaag heeft Hij het dagelijks brood gegeven, denkt Jan. Morgen graag een hele, alstublieft...

'Niet te snel eten, lang kauwen,' zegt moeder.

'Weet ik wel,' zegt Jan, en hij hapt de helft van zijn halve boterham in één hap weg. Nu proberen zo lang mogelijk in je mond te houden. Het speeksel schiet zijn klieren uit en hij kauwt en kauwt en probeert niet te slikken. Maar al te snel is het zo'n papje dat het vanzelf in zijn keel belandt.

'Moet je eens proberen te voelen hoe het door je slokdarm zakt en in je maag terecht komt,' zegt hij.

Vader Sijb lacht. 'Ja, en dan proberen het daar een week lang vast te houden.'

Ze kauwen allemaal zo rustig als ze kunnen. Na een minuut is het brood op.

'Wel bekomme het u,' zegt vader. Moeder begint af te ruimen.

'Moeder, ik ga maar eens op hout uit,' zegt Jan.

'Fijn jongen, doe je voorzichtig?'

Jan is de deur al uit en knoopt onderweg zijn sjaal dicht om zijn hals.

Het is flink koud, heel wat kouder dan de laatste dagen. Er staat een gemeen snijdende wind. Het is dinsdag 14 november.

Hard zagen om warm te worden, denkt Jan. In een oude tas heeft hij een handzaag en een klein bijltje. Hij weet precies waar hij heen wil: vorige week is er een huis ontruimd van een joodse familie die is weggehaald. Daar zit nog een hoop hout in dat je vrij makkelijk los kunt slopen. De raamkozijnen en de voordeur waren al snel weg, maar gisteren zag Jan dat

de trapleuning er nog in zat. Hij wil er vroeg bij zijn, want zo'n trapleuning is geliefd. Zelfs een meisje kan hem loskrijgen.

Jan is pas een paar meter de straat in, als hij een omroepwagen hoort. Aan het eind van de straat rijdt hij langzaam langs de huizen, een metalige stem roept langzaam en nadrukkelijk iets over waterleiding.

'Attentie, attentie. Hedenmiddag tussen twee en drie uur zal de waterleiding voor onbepaalde tijd worden afgesloten. Attentie huisvrouwen, treft uw voorbereidingen. Neemt allen tijdig water in voorraad ter bescherming uwer gezinnen.'

Jan maakt direct rechtsomkeert en holt naar huis terug.

'Moeder!' roept hij al in de gang. 'Je moet het bad laten vollopen. De waterleiding wordt afgesloten, ze weten niet hoe lang het gaat duren. Water hamsteren, moeder! Of wacht maar, ik doe het wel.'

Hij stormt naar boven, sluit het bad af en zet de kraan wijd open. Het ijzige water begint te stromen.

'Moeten we dat water zo uit het bad gaan drinken?' zegt moeder achter hem.

'Als we nou straks niets anders meer hebben,' zegt Jan. 'Vorige keer duurde het twee dagen.'

Moeder zwijgt en samen kijken ze hoe het bad zich langzaam vult.

Jan voelt zijn moeders hand in zijn nek. Ze geeft hem daar een kneepje.

'Je bent een zorgzame kerel,' zegt ze. 'Ik ben blij dat jij nog naar buiten kunt.'

Jan voelt een prettige rilling over zijn rug. Ze zwijgen weer. Het bad is bijna half vol.

'Vader kan er ook niets aan doen,' zegt Jan dan.

'Zeker niet. Maar het is wel goed dat jij net de juiste leeftijd hebt. Niet te oud, niet te jong.'

'Er is al een tijd geen zoekactie geweest,' zegt Jan.

'Des te erger. Dan zal het wel gauw weer eens gebeuren.'

Eerlijk Jan, ik sta soms doodsangsten uit.'

Zoiets heeft moeder nog nooit gezegd. Ze is altijd zo stoer.

'Vader weet precies hoe het moet. De vluchtroute is goed. En de schuilplaats ook. Hij zit er in drie minuten en hij houdt het er uren uit.'

Moeder knikt. 'Zeg, de kraan kan nu wel dicht, hoor. Had ik maar genoeg brandstof om zoveel thee te kunnen zetten!'

Moeder wil de moed erin houden. Maar Jan voelt de spanning weer in zijn schouders. Moeder bang – dat is niet goed.

Hout en melk

Hout, hij zou hout gaan halen. Terug op straat voelt Jan zich zo moe dat hij het niet kan opbrengen om ver weg te gaan. Dat huis van die joodse familie, daar wil hij eigenlijk helemaal niet naartoe. Beter maar in de buurt zoeken naar een hek, een boom of een biels van het tramspoor.

Hij vindt een afgezaagde boom waarvan nog een hele stomp boven de grond uitsteekt. Een meevaller, daar kunnen nog heel wat houtjes vanaf komen.

Geknield naast de boomstronk zaagt Jan stukjes en plakjes van de stomp tot zijn knieën beurs zijn van de pijn. Warm heeft hij het wel, maar hij is zo slap dat hij het liefst zijn hoofd op de stomp zou leggen en een tukje zou doen. Als hij eindelijk opstaat ziet hij een zwart vlak, waarin groene puntjes rondansen. Hij moet zijn hoofd laten zakken, leunt op de boomstronk tot het over is. Dit gebeurt hem de laatste tijd zo vaak, het is gewoon een beetje honger. Niks ergs.

Hout – dat was punt één op zijn lijstje, maar hij heeft meer te doen. Een dag is zo om als je het huishouden draaiende houdt. Er moet nog melk voor de kleintjes komen van boerderij Akkerlust bij de drie molens van Stompwijk.

Aan het begin van de middag draait Jan op de fiets met zijn laken vol schillen vanuit de Jacob Catsstraat de Laan van Nieuw Oosteinde op. Hij heeft al direct verkleumde knieën. Ik moet vader om een lange broek vragen, denkt hij. Het lukt me niet lang meer met blote benen.

Het is rustig op straat. Je ziet wat vrouwen en kinderen scharrelen, iedereen is op zoek naar hout om op te stoken. Jan trapt hard door om warm te worden. Hij heeft een goede fiets, er zitten nog echte banden op, dus hij maakt geen lawaai en trapt makkelijk. Dat is fijn, omdat hij zo snel moe wordt tegenwoordig.

Het is een lekkere herfstdag met een lage gele winterzon in

de strakblauwe lucht. Langs de Westvlietweg is het doodstil. Er ligt een dun vliesje ijs in de bevroren vaart, spiegelglad, dat kan goed schaatsijs worden. Er zal wel niemand gaan schaatsen, denkt Jan. Mensen hebben er geen energie meer voor. Zelf moet hij er ook niet aan denken, hij is vaak al zo slap van dat fietstochtje naar Stompwijk van nog geen twintig kilometer heen en terug. Wat zou hij vroeger geschaatst hebben. Hij had zelfs op de schaats die melk kunnen halen!

Over de Nieuwstraat komt hij op de Stompwijkseweg in een vredig landschap. De weilanden zijn wit berijpt en helemaal leeg – al het vee staat op stal. De drie molens in de verte. Je zou vergeten dat het oorlog is. Geen Duitser in zicht.

Voor het eerst in dagen geniet Jan zorgeloos van de vreemde vakantie die de oorlog hem heeft gegeven. Hier fietst hij, vrij in november, met zijn diploma van de lagere school thuis in de kast. Na een jaar dat net begonnen was en dat hij vast niet kan afmaken. 'Bevorderd naar het Lyceum' staat erop. Na de oorlog mag hij naar het Vrijzinnig Christelijk Lyceum in Den Haag. Wanneer zal dat zijn – hij kan toch niet eeuwig eten en hout blijven sprokkelen. Voorlopig is dit mijn baan, denkt Jan. De mannen moeten voor het eten van het gezin zorgen.

Akkerlust in zicht. En andere kapers op de kust. Vrouwen met karretjes en kinderwagens te voet. Vrouwen op rammelende fietsen. Vrouwen op fietsen zonder banden, ratelend op de kale velgen. Jan doet zijn best om zo veel mogelijk mensen te passeren. Iedereen die hij achter zich laat als hij het erf opdraait is meegenomen! Hij gooit zijn fiets tegen de muur van het woonhuis en loopt door naar de zijkant van de boerderij. Er hangt een zwakke geur van mest, een lekkere landgeur. Jan hoort wat gesnuif en gestamp van achter de grote houten deuren die op een kier staan. Hij zou wel even bij de koeien willen kijken, maar daar heeft hij nu geen tijd voor.

'Volk!' roept hij aan de zijdeur. Dat is natuurlijk niet nodig,

want hij is er precies op de juiste tijd. Piet zit al bij de openslaande deur met een melkbus en een sigarenkistje.

'Hoe is 't, Jan?' vraagt hij.

'Goed,' zegt Jan.

'Met je moeder?'

'Ja, ook goed.' Jan pakt zijn laken met schillen erbij. 'Kijk, kakelvers van gisteren, van de gaarkeuken. Van voederbieten en aardappelen. Heeft u daar wat aan?'

Piet lacht. 'Je bent toch een man van weinig woorden. Melk voor je zusje, zeker?'

'Graag, en ook wat boter, als u nog heeft?'

Piet knikt. 't Wordt wel minder,' zegt hij. Zijn gezicht zakt een beetje in elkaar. 'Vorige week hebben ze hier de helft van de koeien in beslag genomen. Gefordert, weet je wel.'

'Godver!' zegt Jan. 'Pardon.'

'Dat vergeeft God je wel. Ja, dat tuig. Je gelooft het toch niet? Ik voorzie hier een halve stad van voedsel. Maar dat zal die rotzakken een rotzorg zijn. Ze moeten zelf lekker dik blijven en de rest wat ze van ons stelen moet naar hun dikke familie in Duitsland. Vette varkens. Ach, laat ook maar. Elke keer als ik het vertel krijg ik weer pijn in m'n maag.' Piet draait zich om en snuit zijn neus in de mouw van zijn blauwe overal.

Jan betaalt met zijn schillen en wat bonnen. Hij betwijfelt of Piet daar iets aan heeft, maar die zegt er niets van. Omstandig bergt hij de bonnen op in het sigarenkistje. 'Mijn schatkist, jongen.'

'Dat is uw boerderij,' zegt Jan. Hij heeft wel eens in de grote melkkelder mogen kijken.

Piet snuit weer langdurig zijn neus. 'Zeker. Kon ik 'm maar op slot doen. Deze schatkist heeft geen bescherming tegen de veertig rovers.'

'Jullie zijn ook niet met veel,' zegt Jan. 'Als er nou...'

'Had niks uitgemaakt,' zegt Piet. 'Ze waren met een heel commandootje, geweren erbij, legerwagens, de hele toestand. We hadden ze nooit kunnen tegenhouden. Het

verbaast me nog dat ze niet de hele kudde tegelijk hebben meegenomen. Moeder de vrouw is alleen nog maar bang dat ze terugkomen voor de rest. Ze doet geen oog meer dicht.' Hij slaakt een diepe zucht. 'Laten we er maar over ophouden. Voorlopig kan ik nog wat uitdelen en dat zal ik blijven doen totdat alles hier op is. Dan voel ik me nog een beetje mens.'

'Daar heb je de anderen al,' zegt Jan. 'Vast ook allemaal moeders met kleine kinderen. Dan ga ik maar.'

'Goed zo, de groeten aan je moeder.'

'Dank u.' Jan kijkt naar het sigarenkistje. 'Bedankt.'

Hij springt weer op zijn fiets, zijn melkkannetje aan het stuur waar net de schillen nog hingen, en rijdt een kleine ramp tegemoet.

Fietsen en lopen

Jan heeft schoon genoeg van deze dag. Hij heeft het koud, hij is moe, zijn maag knaagt, hij voelt zich zwak en hij vindt dat hij meer dan genoeg heeft gedaan. Voor de schoonheid van het landschap dat de winter tegemoet gaat heeft hij geen oog meer. Zijn blik zakt naar een punt vlak voor zich op de weg, hij laat zich half in slaap wiegen door het trappen van zijn benen en het draaien van zijn voorwiel.

‘Halte! Stehenbleiben! Absteigen!’ wordt er ineens geschreeuwd. Tegelijk begint een herdershond razend te blaffen.

Jans borstkas verkramp, een pijnscheut gaat door zijn middenrif. Door het harde remmen klotst er melk uit zijn kannetje. Hij springt van zijn fiets en komt struikelend tot stilstand. Vlak voor hem staan drie Duitsers op de weg, wijdbeens, twee met geweren in de aanslag en een met die hond die aan een leren riem rukt en naar Jans benen probeert te happen. Vertwijfeld kijkt Jan om zich heen. Hij kan geen kant op. Rechts van hem ligt de vaart en links een kaal weiland. Achter de Duitsers staat een legerauto op de weg. Dat hij die niet gezien heeft! Hard probeert hij in te ademen. Schokkerig stoomt de koude lucht zijn keel binnen, hij hijgt ineens als na de gymles.

Een van de Duitsers met een geweer stapt op Jan af en grijpt zijn fiets bij het stuur. ‘Was soll das noch mit dem Fahrrad!’ schreeuwt hij Jan vlak in zijn gezicht. ‘Abgeben – sofort!’

In een reflex trekt Jan zijn stuur terug. De Duitser trekt in één harde ruk de fiets uit Jans handen. Weer klotst er melk uit het kannetje, maar Jan is wanhopig over zijn fiets. Hoe kan dit hem gebeuren!

‘Bitte nicht,’ stamelt hij. ‘Ich, eh, habe es nötig! Ich hole Essen!’

‘Ja, ja,’ spot de Duitser. ‘Nötig. Ihr braucht immer alles. Und nichts beitragen. Das Fahrrad gibst Du ab, fürs Deutsche

Reich! Verstanden!’

De Duitser rijdt de fiets naar de andere twee soldaten. Ze bekijken hem goedkeurend. De man met de herder schopt tegen de goede vooroorlogse luchtbanden. ‘Dass es die noch gibt,’ lacht hij. En rustig slenteren ze naar de legerauto met de fiets aan de hand.

Versteend kijkt Jan toe. In zijn hoofd fladderen de gedachten als opgejaagde mussen door elkaar. Mijn transport – moeder – melk halen – ik kan niet alles te voet doen – ik ben te moe, het is teveel, ik heb mijn fiets nodig... niet mijn fiets! Uiteindelijk kan hij nog maar één ding uitbrengen, het enige waar hij de hele middag aan gedacht heeft.

‘Mijn melk, mijn moeder heeft een baby!’

Een van de soldaten draait zich naar hem om. ‘Melk?’

Het kannetje bungelt aan het stuur, een spoortje melk drupt ervanaf. Jan wijst. ‘Voor mijn zusje, meine Schwester!’

‘Ach,’ zegt de soldaat geïrriteerd. Ongeduldig trekt hij het kannetje van het stuur af en steekt het Jan toe. ‘Also nimm, und fort mit Dir! Schnell!’

Jan rent, struikelt bijna, ontwijkt de hondenmuil, grijpt het natte kannetje, het klotst weer, hij zet het op een lopen. Het steekt in zijn zij, als hij wat verder weg is kijkt hij om. Zijn fiets wordt in de legertruck gegooid. De soldaten lachen hard, de motor start, de auto passeert hem, de soldaten zien hem al niet meer staan, en hij kijkt hen verbijsterd na. Boven het geluid van de motor uit klinkt nog die herdershond, die maar blaft en blaft en blaft. Alles bij elkaar duurde het nog geen twee minuten.